

ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ Mİ YARATILIYOR? OSMANLI SURIYESİ VE FİLİSTİN’İNDE RUSYA VE YUNANİSTAN (1840-1909)*

Denis Vovchenko**

Celal ÖNEY***

Özet

Bu çalışmada Rus Ortodoks Kilisesi ile Rum Ortodoks Kilisesinin Osmanlı Filistin’i ve Suriyesi’nde yaşayan Hristiyan Ortodoks Araplar üzerindeki nüfuz mücadelesi üzerinde durulmaktadır. Her iki kilisenin patrikhane ve patrikler aracılığıyla bazen kendi aralarında bazen bölgedeki Protestan misyonerlik faaliyetlerine karşı ve bazen de Katolik kilisesinin bölgedeki birleştirici faaliyetlerine karşı mücadeleleri bu çalışmanın ana noktalarını oluşturmaktadır. Çalışmada ayrıca Osmanlı Devleti’nin bu patrikler arası mücadeleyi yakından takip ettiği ve bir kanun koyucu erk olarak taraflara her zaman kendisini fark ettirdiğini ve yeri geldiğinde bu nüfuz mücadelesini kendi yararına nasıl kullanmaya çalıştığına tanık olacağız. Çalışmanın üzerinde durduğu bir diğer konu ise Arap milliyetçiliğinin oluşmasında Rus ve Rum Ortodoks kiliselerinin nasıl bir rol oynadığıdır.

Anahtar kelimeler: Suriye, Filistin, Rusya, Yunanistan, Arap Milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu.

CREATING ARAB NATIONALISM? RUSSIA AND GREECE IN OTTOMAN SYRIA AND PALESTINE (1840–1909)

* Makalenin orjinal künyesi: Denis Vovchenko, (2013), “Creating Arab Nationalism? Russia and Greece in Ottoman Syria and Palestine (1840–1909)”, *Middle Eastern Studies*, 49:6, pp. 901-918, DOI:10.1080/00263206.2013.836499

** Prof. Dr., Tarih Bölümü, Social Sciences, Northeastern State University, Room 336, 609 N. Grand Ave, Tahlequah, Oklahoma, 74464, US. Email: vovchenk@nsuok.edu

Abstract

This study focuses on the struggle of the Russian Orthodox Church and the Greek Orthodox Church for influence over the Christian Orthodox Arabs living in Ottoman Palestine and Syria. The main points of this study are the struggles of both churches through the patriarchate and patriarchs, sometimes among themselves, sometimes against Protestant missionary activities in the region and sometimes against the unifying activities of the Catholic Church in the region. We will also witness how the Ottoman Empire closely followed this inter-patriarchal struggle and, as a law-making power, always made itself recognised by the parties and, when necessary, tried to use this struggle for influence to its advantage. Another issue emphasised in the study is the role played by the Russian and Greek Orthodox churches in the formation of Arab nationalism.

Keywords: Syria, Palestine, Russia, Greece, Arab Nationalism, Ottoman Empire.

Giriş

Geç antik dönemden 1800'lerin sonuna kadar din, Ortadoğu ve Avrupa'nın birçok yerinde olduğu gibi Büyük Suriye'de de baskın kimlik olarak kalmıştır. Batılı modern milliyetçilik fikirleri tarihte ilk kez etnisiteyi siyasallaştırdı- bu olgu genellikle yanıltıcı bir şekilde 'ulusal uyanış' olarak tanımlandı. Bu bağlamda, 1800'lerin sonlarında Yunanistan ve Rusya, Arap Ortodoks Hristiyanların kalpleri, zihinleri ve ruhları için rekabet ediyordu, ancak farklı nedenlerle. Yunan hükümeti ve yerel sempatizanları onları büyük Helen ulusuna dâhil etmeye çalışıyor ve Panslavizm'e kaptırmaktan korkuyorlardı. Bu modern etnosantrik mantık, Rus entelektüelleri ve hükümet yetkilileri için çok daha az önemliydi. Rusya, bölgedeki siyasi prestiji uzun süredir Ortodoksluğun desteklenmesine bağlı olan çok dinli bir hanedan¹ imparatorluğu olduğu için bilişsel haritaları büyük ölçüde geleneksel kalmıştır. Bu kültürel ve siyasi nedenlerden dolayı, Rus diplomatlar ve yayıncılar Osmanlı Rum ruhban sınıfıyla iş birliğine

¹ R. Crews, 'Empire and the Confessional State: Islam and Religious Politics in Nineteenth-Century Russia', *American Historical Review*, Vol.108, No.1 (Feb. 2003), pp.50-83.

bel bağlamış ve Suriye'deki ana rakiplerini Pan-Helenizm'de değil, diğer Avrupalı büyük güçlerde görmüşlerdir. Rusya, Katolikliğe ve Protestanlığa kitlesel ilticaları önlemek için yavaş yavaş Kudüs ve özellikle Antakya Patrikliklerine dayanan ilk özerk Arap ulusal kurumlarından² bazılarını oluşturmaya yönelmiştir.

Suriyeli Hristiyanlara yönelik Rus ve Yunan tutum ve politikalarını karşılaştıran bu makale, dinin 1914 öncesinde Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür ve siyasetin güçlü bir unsuru olmaya devam ettiğini öne sürmektedir. Bu argüman, hanedan ve dini kimliklerin ve kurumların gücü hakkında süregelen tartışmalara katkıda bulunacaktır. Tarih çalışmalarında olduğu gibi, siyaset bilimi literatüründe de ulusal kimlik ve ulus-devletin modernitenin temel unsurları olduğu ve bu nedenle kaçınılmaz olarak geleneksel dini ve hanedan kurumlarının yerini aldığı yaygın olarak kabul edilmektedir³. Çok dinli ve çok etnikli imparatorlukların dağılmasını ve bunun sonucunda ortaya çıkan kanlı çatışmaları durduramaz ve hatta ilerici gelişmeler olarak açık ya da örtük bir şekilde meşrulaştırmaktadırlar.

Son zamanlarda milliyetçiliğin hegemonyasına karşı direniş konusuna ilgi artmıştır. Yirminci yüzyılda yaşanan bir dizi rahatsız edici soykırım ve etnik temizliğin ardından, akademisyenler çok etnikli dini ve hanedan imparatorluklarının deneyimlerine daha sempatik bir gözle bakmaya başladılar. Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın önlenemez ve tesadüfi patlakları olmasaydı, Osmanlı, Habsburg ve Rus imparatorlukları her şeye rağmen

² Uniate (Birleşik) Melkit ve Maroni kiliseleri etnik olarak Arap toplulukları olarak kurulmuş olsalar da Arap milliyetçiliğinin temelini oluşturmakta başarısız olmuşlardır. Katolik Avrupa ile olan yakın bağları, kendilerini dinler üstü Arap ulusunun bir parçası olarak değil, batılı bir ileri karakol olarak hayal etmelerine yol açtı. Bknz: R. Haddad, *Syrian Christians in Muslim Society: An Interpretation* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970), pp.57–8.

³ B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (London:Verso, 1991); E. Weber, *Peasants into Frenchmen: Modernization of Rural France, 1870–1914* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1976).

parçalanmış ulus devletlere dönüşmeye mahkûm olmayabilirdi⁴. En azından 1908 Jön Türk Devrimi'ne kadar etnisite ve siyasi partiler için yasal bir alanın bulunmadığı teokratik ve otokratik Osmanlı ortamında herhangi bir türde özerk kurumlar inşa etmek küçük bir başarı değildi. Gelişmekte olan Hıristiyan azınlık milliyetçi hareketleri, kavgacı entelektüellerin dar çevreleri dışında birilerini uyandırmak istiyorlarsa, yerleşik kiliselerin kontrolü için rekabet etmek zorundaydılar. Böyle bir kurumsal yaklaşım, Katolik ve Protestan eğitim ve diplomatik çabalarının bir ürünü olarak Arap milliyetçi ideologlarının gelişimine yapılan daha önceki akademik vurguyu tamamlamalıdır⁵. Bu tür bir analiz, olgun Arap milliyetçiliğinin daha sonra seküler biçimler alma eğiliminin bazı nedenlerini de açıklığa kavuşturacaktır. Aşağıda gösterildiği gibi, Arap Hıristiyan Ortodoks cemaatlerinin lider adaylarının güç ve kaynaklar için Yunan piskoposlarla giriştikleri uzun mücadele, ortak dinlerini önemsizleştirmiş ve etnik farklılıkları siyasileştirmiştir.

Batılı misyonerlik faaliyetlerinin çok daha az bilinen bir etkisi aslında bu makalenin merkezinde yer almaktadır. Batılı misyonerlik faaliyetleri sonunda Ortodoks Hıristiyan Arapları hedef aldılar ve Rusya'nın bölgedeki etkisini zayıflatmakla tehdit ettiler. Bu tehlike, Rus entelektüellerinin ve politika yapımcılarının, bazen Osmanlı Rum hiyerarşisi ve/veya hırslı Helen devlet adamları pahasına Arap taleplerine giderek daha fazla önem vermesine neden oldu. Birkaç mükemmel çalışma bu karmaşık ilişkinin birçok yönünü vurgulamıştır, ancak hem Yunan hem de Rus arşivlerine dayanarak değil⁶. Son olarak, bu makale Ortadoğu çalışmalarında Arap

⁴ M. Mazower, *The Balkans: A Short History* (New York: Modern Library, 2000), p.115; K. Barkey and M. von Hagen (eds.), *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires* (Boulder, CO: Westview Press, 1997), pp.30–44, 58–72.

⁵ Örneğin bkz, G. Antonius, *The Arab Awakening* (New York: Capricorn Books, 1946), pp.35–60; W. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East: The Failure of Policy in Syria and Lebanon, 1900–1914* (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1976).

⁶ T.G. Stavrou, *Russian Interests in Palestine, 1882–1914* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1963); A.L. Tibawi, 'Russian Cultural

milliyetçiliğini küçümseme ve onu ‘sadece teğet geçen milliyetçi ve milliyetçi olmayan güçlerin daha geniş bağlamına’ yerleştirme eğilimini takip etmektedir⁷.

Bu makale üç bölüme ayrılmıştır. Bunlardan ilki, Rus hükümetinin 1872’ye kadar hem Yunan diplomatlarla hem de Osmanlı Hristiyan milletinin etnik olarak Yunan olan liderleriyle nasıl işbirliği yaptığına odaklanmaktadır. 1872’den sonra birçok Rus diplomat ve yayıncı, Yunan politikacıları ve/veya Osmanlı Rum piskoposlarını güvenilmez ortaklar ve hatta rakipler olarak görmeye başladı. Ortodoksluğu ve buna bağlı olarak Suriye ve Filistin’deki büyük güç çıkarlarını savunmanın en iyi yolu olarak önce Antakya sonra da Kudüs patrikhanelerindeki yerli Arap din adamlarına ve ileri gelenlerine güvenmeye başladılar. 1500’lerin başlarında Osmanlılar Müslüman Arap devletlerini fethetmiş ve bugünkü Orta Doğu’nun kontrolünü ele geçirmişlerdi. Başkenti İstanbul olan Bab-ı Ali, bu şehrin patriğini, belirli vergileri toplamaktan, adaleti sağlamaktan ve okulları korumaktan sorumlu tüm Ortodoks Hristiyan milletinin başı olarak seçti. Ortodoks Hristiyanlar ile hükümet arasındaki tek resmi arabulucu olan İstanbul Patrikhanesi’nin etnik olarak Yunan olan liderliği, daha önce otosefal olan Bulgar ve Sırp kiliselerini bünyesine katmayı başardı ve ‘iyi maaşlı ama dürüst olmayan bir komisyoncu gibi davranarak’ eski İskenderiye, Kudüs ve Antakya patrikhanelerindeki başpiskoposluk seçimleri üzerinde büyük bir nüfuz elde etti⁸. 1517’den kısa bir süre sonra Rumlar, Kudüs Patrikhanesi’nin sinodu olarak hareket eden, kendi aralarında tüm önemli piskoposları seçen, okullar, hayır kurumları ve hacılar için

Penetration of Syria and Palestine in the 19th Century’, *Royal Central Asian Journal*, Vol.53, No.2 (1966), pp.166–82 and Vol.53, No.3 (1966), pp.309–23; D. Hopwood, *Russian Presence in Syria and Palestine, 1843–1914* (Oxford: Clarendon Press, 1969); N. Lisovoi, *Russkoie dukhovnoie i politicheskoe prisutstvie v Sviatoi Zemle i na Blizhнем Vostoke v XIX-nachale XX veka* (Moscow: Indrik, 2006).

⁷ J. Jankowski and I. Gershoni (eds.), *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East* (New York: Columbia University Press, 1997), p.xxvi.

⁸ Haddad, *Syrian Christians*, p.26; S. Runciman, *The Great Church in Captivity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968), pp.165–85.

tesisler işleten bir manastır topluluğu olan Kutsal Kabir Kardeşliği (Brotherhood of the Holy Sepulchre)'ni ele geçirdiler⁹.

Antakya Patrikhanesi üzerindeki Yunan etkisi ise 1700'lerin başında birkaç Ortodoks topluluğun Roma ile birliğe girmesinden sonra artmıştır. Zengin eşraf, çoğunlukla ticari çıkarlar nedeniyle bazı Arap din adamlarını bunu yapmaya zorladı. Katolikler olarak, Uniate Melkite Kilisesi üyeleri Fransız korumasından yararlanacak ve gemileri Malta ve Fransız korsanlarının kurbanı olmayacaktı. İstanbul Patrikhanesi, etnik Rum piskoposları teknik olarak bağımsız Antakya Patrikhanesi'ne dayatmayı, birliğe akışın sele dönüşmesini engellemenin bir yolu olarak gördü. Bab-ı Ali'de güçlü bağlantıları olan yabancılar olarak, toplum baskısına daha az boyun eğeceklerdi¹⁰.

Doğu patriklerinin Kudüs ya da Antakya'da kalmayıp zamanlarının çoğunu imparatorluk başkentinde, İstanbul Patriğinin sarayında bir tür lobici olarak geçirmelerinin nedenlerinden biri de buydu. Ancak yerel piskoposların çoğu etnik olarak Rum'du ve zaman içindeki hâkimiyetleri Ortodoks Hıristiyanlar arasında Suriyeli-Arap farkındalığının artmasına yardımcı oldu¹¹.

Rum piskoposların çok açgözlü ve istismarcı olmadıkları zamanlarda bile, Ortodoks patrikhanelerinin mali durumu, birçok zengin eşrafın Katolikliğe geçmesi ve Osmanlı memurlarına geleneksel rüşvetler vermek ve kilise, okul ve hastanelerin bakımı için yapılan borçlar nedeniyle bozulmaya devam etti. Bu umutsuz koşullar, doğulu patriklerin geriye kalan tek bağımsız Ortodoks gücünde diplomatik destek ve mali yardım aramalarına yol açtı. 1731 yılında Antakya Patriği Silvestre, Rus İmparatoriçesi Anna'ya 'tüm Ortodoks Hıristiyanların sığınağı ve barınağı' olarak hitap eder ve 'putperestlere olan borçların' ödenmesi ve Trablus'taki Yunan harfleri okulunun desteklenmesi için gereken 1.000 rubleyi ister. Silvestre, Rusları daha duyarlı hale getirmek için, bu kurumun 'Latin şizmatiklerin' misyonerlik faaliyetlerine karşı koyacak yeterli sayıda Arap gencinin

⁹ Hopwood, *Russian Presence*, p.21.

¹⁰ Haddad, *Syrian Christians*, pp.40–53.

¹¹ A.g.e., s.68.

yetiştirilmesindeki önemini vurguladı. Konuyu araştırmakla görevlendirilen dışişleri bakanlığı talebi meşru buldu ve para ödendi¹².

Büyük Katerina döneminde, Rus Dışişleri Bakanlığı Beyrut'taki ilk konsolosuna, yerel halkı Rusya'nın yeni fethettiği Karadeniz limanlarındaki büyük fırsatlar ve 'her şeyden önce Majestelerinin tüm Hıristiyanları ve özellikle de tebaası olmak isteyenleri yüce ve güçlü bir şekilde koruduğu' hakkında bilgilendirmesi talimatını verdi¹³. Tüm büyük Avrupa güçleri, yerel ticari elitleri kendi müşterileri haline getirmek için pasaportlarını kullanıma sundu. Bu ülkeler göçle değil, yabancı konsolosluk korumasının sağladığı Osmanlı mahkemelerinin yargı yetkisinden muafiyetle ilgileniyorlardı¹⁴.

Ortodoks Suriyelilere verilen destek, onların Katolikliğe olası iltica saplantısıyla el ele gitti. Bu korku o kadar büyüktü ki, Kutsal Topraklara giden çok sayıda Rus hacıyı koruma ve denetleme ihtiyacı bile daha düşük bir öncelik olarak görülüyordu. 1839'da Rus Dışişleri Bakanlığı, Kudüs'e giden yolcuların ana giriş limanı olarak hizmet veren Yafa'daki konsolosluğu kapatmaya ve Beyrut'takini yeniden açmaya karar verdi. Yıllık 500 taler karşılığında, Ortodoks Yunanistan Krallığı'nın yerel konsolosu Nikolai Marabuti, Yafa'da Rus temsilcisi olarak görev yapacaktı. Rus konsolos yardımcısı Konstantin Bazili'nin Beyrut'a gönderilmesinin ana nedeni 'Katoliklerin ve Birlikçilerin (Uniate) Doğu'daki Ortodoksluğu parçalamaya yönelik faaliyetlerine' karşı koymaktı. Kudüs Patrikhanesi'nde pek başarılı olamadılar ancak Ortodoks cemaatinin çok daha büyük olduğu Antakya Patrikhanesi'nin bulunduğu kuzey Suriye'de önemli ölçüde yayıldılar. Bu tehdit göz önüne alındığında, Beyrut'un Mısır ve Şam arasındaki bağlantı olarak ekonomik ve siyasi önemi ikinci ve üçüncü sırada yer

¹² D. Sapozhnikov (ed.), *Pisma vostochnykh patriarkhov* (Simbirsk: Gubernskaia Uchenaia Arkhivnaia Kommisiia, 1898), pp.8–9.

¹³ Foreign Ministry to R. Coronelli, 31 Oct. 1785, in N. Lisovoi (ed.), *Rossia v Sviatoi Zemle: Dokumenty i Materialy*, Vol.1 (Moscow: Mezhdunarodnyie Otnosheniia, 2000), p.48. In all Orthodox lands, the Old or Julian calendar was in use until after the First World War.

¹⁴ R. Davison, *The Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963), p.73.

alıyordu. Çar I. Nikola dışişleri bakan yardımcısıyla aynı fikirdeydi ve harekete izin verdi¹⁵.

1840'larda, İngiliz liderliğindeki koalisyonun Osmanlı sultanını 1839'da güçlü Mısır genel valisi Muhammed Ali'nin elindeki yenilginin en kötü etkilerinden kurtarmasının ardından Protestan misyonerlerin Suriye'nin her yerinde faaliyet göstermesiyle yeni bir tehlike ortaya çıktı. Bu yeni varlık, 1841 yılında İngiliz ve Prusya destekli Anglikan-Lutheran Kudüs Piskoposluğu'nun kurulmasıyla sembolize edildi. Protestan misyonerlerin asıl görevi Yahudileri din değiştirmeye zorlamaktı ancak bunda pek başarılı olamadılar¹⁶. 1839'da başlatılan laikleştirici Tanzimat reformlarına rağmen, uygulamada İslam'dan dönme, birçok durumda hala ölümle cezalandırılıyordu. Bu yüzden Protestanlar okullar açarak, iş ve kredi sağlayarak yerel Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlara odaklandılar¹⁷.

Daha 1842'de, Rus Dışişleri Bakanlığı hem Katolik hem de Protestan ayartıcılara karşı manevi ve maddi destek için Antakya Patrikhanesi'nden St. Petersburg'a gönderilen heyet tarafından doğrudan ilerlemelerinden haberdar edildi¹⁸. Rus hükümeti bunu, İslam hâkimiyeti ve 'Rum din adamlarının din değiştirmelerini önlemek için gereken maddi ve manevi imkânlardan yoksun olmaları' nedeniyle zayıflayan her iki patrikhane için ciddi bir tehdit olarak değerlendirdi. İlk tepkisi, 'Ortodoks Kilisesi'nin yararına olacak önerileri paylaşmak ve Kutsal Kabir için Rusya'dan gönderilen fonların kullanımı üzerinde en azından asgari bir denetime sahip olmak üzere' bir Rus din adamını Rus Kutsal Sinodu'nun gayri resmi elçisi olarak göndermek oldu¹⁹.

¹⁵ Nesselrode to Nicholas I, 30 Dec. 1839, in Lisovoi, *Rossia v Sviatoi Zemle*, Vol.1, pp.52–3.

¹⁶ A.L. Tibawi, *British Interests in Palestine, 1800–1901: A Study of Religious and Educational Enterprise* (Oxford: Oxford University Press, 1961), pp.29–89.

¹⁷ Nikodim (Rotov), *Istoriia russkoi dukhovnoi missii v Ierusalime* (Leningrad: Theological Academy Press, 1959), p.41.

¹⁸ Tibawi, 'Russian Cultural Penetration', p.168.

¹⁹ Nesselrode to Nicholas I, 13 June 1842, in Lisovoi, *Rossia v Sviatoi Zemle*, Vol.2, p.13.

Çoğunlukla özel bağışlardan oluşan büyük miktardaki bağışların, okulların, kiliselerin ve yerel Ortodoks Hıristiyanların yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlayan diğer hayır kurumlarının durumu üzerinde gözle görülür bir etki yaratmadan yıllarca ortadan kaybolduğu açıktı. Ama belirsiz talimatlar alan gizli bir ajan nasıl bir fark yaratabilirdi ki?

Kırım Savaşı (1853-56) Rusya'nın Suriye'deki faaliyetlerinin askıya alınmasına yol açtı. Kudüs yeniden bölgedeki uluslararası kilise siyasetinin merkezi haline gelirken, Rus dışişleri bakanlığı ve Kutsal Sinod, kendisini 1857'de Kutsal Şehir'deki kilise misyonunu yeniden canlandırmak ve genişletmek zorunda hissetti. Kırım Savaşı'ndaki askeri yenilgiyle siyasi gücü azalan Rus hükümeti, misyon şefiyle aynı rütbeye sahip bir din adamını, Melitopolis Piskoposu Kiril (Kiril)'i atayarak Protestan piskoposluğuyla sembolik bir eşitlik sağlamaya çalıştı. "Majesteleri İmparator, dindaşlarımız ve yurttaşlarımızın bakımı (prizreniie) konusunda yabancı güçlerin gerisinde kalmanın Ortodoks Rusya'nın onuruna yakışmayacağını düşünmektedir". Rus Filistin Misyonu, hacılar için bir pansiyon ve yerel Hıristiyanlara da açık bir hastane içerecekti. Rus misyonu, Rum Ortodoks Kudüs Patrikhanesi ile birlikte çalışmak zorundaydı ancak onlardan gelen her türlü bilgiyi kontrol etmesi gerekiyordu çünkü 'Yunan din adamları bencil motivasyonlardan tam olarak arınmış değillerdi'²⁰.

Ancak, kültürel savaş alanındaki bu tutkulu intikam arzusu pratik sınırlamalarla karşılaştı. Piskopos Kiril sadece Filistin'de değil, Antakya Patrikliği 'nde ve hatta İskenderiye'de de eylem hevesini dizginlemek zorunda kaldı. Onun Arap Hıristiyanlar arasında daha fazla okul açılması, din adamlarının eğitilmesi ve maddi refahlarının artırılması gerektiğine dair tespitleri, yerinde olmakla birlikte o dönem için çok fazla iddialıydı. Rus Dışişleri Bakanlığı mevcut fonlarını Balkan Slav bölgelerindeki okullara yoğunlaştırmayı tercih etti. Piskopos Kiril ayrıca, Arap bilincini bastırdıkları ve cemaatlerinin ihtiyaçlarını ihmal ettikleri iddiasıyla Rum din adamlarını aşırı derecede eleştirdiği için bir kınama cezası aldı. Rus politika

²⁰ Foreign Minister to Bishop Cyril, 16 Oct. 1857, in Lisovoi, *Rossiiia v Sviatoi Zemle*, Vol.2, pp.55–6.

yapıcılarının oldukça mantıklı analizine göre, Rus kilisesinin misyonunun ‘etnik olarak farklı Ortodoks nüfusları bir şekilde birbirine yaklaştırması ve aralarında karşılıklı güveni teşvik etmesi’ gerekiyordu. Yunan din adamlarına duyulan saygının yitirilmesi, onları bir arada tutan son bağı da koparacaktı, çünkü ‘koşulların zorlaması’ Yunan piskoposları ‘Doğu’daki Ortodoksluğun koruyucuları’ haline getirmişti²¹.

Piskopos Kiril, onlara uyum sağlamayı ve onlarla birlikte çalışmayı başardı. Böylece, o ve 1850’den 1885’e kadar Antakya’nın etnik olarak Rum olan patriği Ierotheos, Suriye’deki Uniate kilisesindeki bölünmeden yararlandılar. Yüzyılı aşkın bir süre boyunca, üyeleri papanın önceliğinin tanınması karşılığında Ortodoks doktrinlerini ve ritüellerini takip edebilmiştir. 1858’de Roma Makamı, Jülyen takvimini Gregoryen takvimi ile değiştirmeye çalıştı. Piskopos Kiril, 1858’den 1860’a kadar ayrılıkçı grubun liderlerini destekledi ve onlarla Yunan liderliği arasında arabuluculuk yapılmasına yardımcı oldu. 1860’ta Doğu patriklerinin özel bir konseyinden sonra 5.000 Uniate kilise üyesi Arap, Arap rahip ve piskoposlarını korumaları karşılığında Ortodoksluğa girmeyi kabul etti. Piskopos Kiril’in 1863’te geri çağırılması Rus desteğinin azalmasına ve pek çok kişinin Uniate Melkite cemaatine geri dönmesine yol açtı²². Rus temsilcilerle yakın iş birliğinin yanı sıra, Ierotheos gerçekten de on dokuzuncu yüzyıldaki tüm seleflerinin toplamından daha fazla Arap papaz atamıştır. En önemli örnek olarak, 1865 yılında, geleceğin ilk Arap patriği Meletios, Laodikya (Latakya) başpiskoposu oldu²³.

Piskopos Kiril’in Kudüs’teki Rus misyonunun başındaki halefi Arşimandrit Leonid, Yunan yüksek ruhban sınıfıyla çok daha az çalışabildiğini kanıtladı. 1866’da II. Patrik Kiril, ‘hem erkek hem de özellikle kadın hacılardan oluşan çalışma arkadaşlarına despotça davranması nedeniyle’ Rus hükümetini onu transfer etmeye zorladı. Leonid’in asıl sorunu, Rus hacıları Kutsal Kabir için bağış yapmaktan

²¹ Foreign Minister to Bishop Cyril, 5 July 1858, in Lisovoi, *Rossia v Sviatoi Zemle*, Vol.2, pp.58–60.

²² Nikodim, *Istoriia russkoi dukhovnoi missii*, pp.158–9.

²³ I. Sokolov, *Istoriia Pravoslavnoi Tserkvi v XIX veke: Pravoslavnyi Vostok* (Moscow: Sviato-Troit-skaia Sergieva Lavra Press, 1998 [reprint of the 1901 edition]), p.246.

çaydırdığı ve ‘Ruslar ile Kudüs Kilisesi arasında düşmanlık yarattığı’ iddiasıydı²⁴.

Leonid’in yerine Eylül 1865’te Büyükelçi Ignatiev, 1859’dan itibaren İstanbul’daki Rus elçiliğinin rahibi olarak görev yapan himayesindeki Archimandrite Antonin’i gönderdi. Akıcı Yunancası ve cana yakın kişiliğiyle Antonin, Kudüs’teki Rum din adamlarıyla ilişkilerini yeniden kurdu. Ama aynı zamanda ‘boğucu kardeş kucaklamalarından’ da şikâyetçiydi- Rusları genellikle rakip olarak görüyorlardı ve Rus misyonu dışında herhangi bir yerde Slavca ilahi ayin kutlamalarını zorlaştırıyorlardı²⁵. Ancak Antonin asıl kötülüğü ‘utanmadan rüşvet veren ve zavallı Arap nüfusunu acımasızca yozlaştıran’ Batılı misyonerlerde, özellikle de Anglikanlarda görüyordu. Tüm kiliselerin çok tartışılan ekümenik birliği gerçeğe dönüştüğünde yerel Hıristiyanların inançlarının kalmayacağından korkuyordu²⁶. 1868 yılına gelindiğinde Antonin, patrikle arkadaş olmuş ve hatta onu tanıdığı en iyi Ortodoks piskopos olarak görmeye başlamıştı. Zeki bir adam olan II. Kiril’in düşmanları vardı ama Rusya’ya olan sadakati ‘derin, cesur ve gerçekten övgüye değerdi’²⁷.

Bulgar kilisesinin bağımsızlık hareketi 1850’lerden itibaren Ortodoks dünyasının temellerini sarstı. Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Romantizm, tüm Avrupa’da etnisiteyi yavaş yavaş siyasallaştırdı. Ancak İslami yapıda, bir etnik azınlığın sınırlı kültürel ve yasal özerklikten yararlanabilmesi için dini cemaat statüsünü elde etmesi gerekiyordu. İstanbul Patrikhanesi’nden kilise bağımsızlığı için Bulgar hareketinin ana itici gücü, büyüyen Bulgar aydınlarının yanı sıra tüccar ve zanaat loncalarının atılganlığıydı. Bulgarlar, artık hem Yunan papazlarının hem de bankacıların geleneksel liderliğini kabul etmek istemiyorlardı. Rus diplomatlar, Bulgar liderlerin İstanbul Patrikhanesi tarafından kendilerine verilmeyen geniş özerkliği

²⁴ State Archive of the Russian Federation (GARF), 730-1-2294, p.46ob, Antonin to Ignatiev, 4 April 1866.

²⁵ A.g.e., p.48ob, *Antonin to Ignatiev*, 8 April 1866.

²⁶ A.g.e., p.50ob, Antonin to Ignatiev, 12 June 1866.

²⁷ A.g.e., p.89, Antonin to Ignatiev, 30 April 1868.

Papa'dan almakla tehdit ettikleri 1858 yılı civarında bu harekete daha sempatik yaklaşılmaya başladılar²⁸.

On yıl süren sancılı müzakerelerin ardından Bab-ı Ali, böl ve yönet oyununu oynamaya karar verdi ve Şubat 1870'te teknik olarak patrikhaneye bağlı, ancak referandumla üçte iki çoğunluğa ulaştığı takdirde yetki alanını herhangi bir piskoposluk bölgesine genişletme imkanına sahip özerk bir Bulgar Eksarhlığı kurdu. Büyükelçi Ignatiev, Bulgar liderleri patrikhane ile bir anlaşmaya vararak eksarhlık için sağlam bir kanonik temel sağlamaya çağırdı, ancak böyle bir girişim, nominal hiyerarşik bağlılığın derecesi ve fiili bölgesel sınırlama konusunda çöktü²⁹.

1872'nin Ağustos ve Eylül aylarında Antakya Patriği Ierotheos, Osmanlı Ortodoks temsilcilerinin çoğunun Bulgar Eksarhlığı liderlerini kiliselerini phyletismos ya da etnik merkezçiliğe dayandırdıkları ve bölgesel piskoposluklar yerine tüm etnik Bulgarlar üzerinde otorite iddia ettikleri için şizmatik ilan edecekleri İstanbul yerel meclisinde Kudüs Patriği II. Kiril'i destekledi. Ignatiev, Ierotheos'un tutarlılığına, II. Kiril'in konsüldeki duruşunun sağlamlığından daha az güveniyordu. Diğer faktörlerin yanı sıra Kiril, Bulgar hacıların bağışlarından elde edilen geliri kaybetmek istemiyordu³⁰.

Gerçekten de Ierotheos mahalle baskısı altında hem kendi sözünü hem de patrikhanesindeki altı Arap başpiskoposun gönderdiği bildiriye hiçe sayarak konsülün kararlarını imzaladı. Buna karşılık Kiril, kendi Kudüs sinodu konseyin kararlarını onayladıktan ve kendisini görevden almak için harekete geçtikten sonra bile konseyin geri kalanına uymayı reddetti. Ignatiev, Beyrut'taki Rus başkonsolosu Petkovich'e, 1860'larda Romen yetkililer tarafından el konulan

²⁸ Bu karmaşık konuya genel bir bakış için bkz. L.S. Stavrianos, 'L'Institution de l'Exarcat Bulgare.

Son Influence sur les Relations Inter-Balkaniques', *Les Balkans*, Vol.11 (1939), pp.56-69.

²⁹ AVPRI (Russian Imperial Foreign Policy Archive), 161/3-233-part 3, pp.1409ob-1410, Ignatiev to Gorchakov, 9 Sept. 1870.

³⁰ AVPRI, 161/3-233-part 3, p.1848, *Ignatiev to Gorchakov*, 11 July 1872.

mülkler konusunda Rus hükümetinin artık kendisini desteklemeyeceğini Ierotheos'a bildirmesi talimatını verdi. Daha da kaygı verici olanı, Ierotheos'un 'ulusal bir uyanış yaşayan Arap din adamlarının isteklerine artık karşı çıkmayacağımızı' anlamasıydı. Petkovich ayrıca Arap din adamlarını yerel konseyde Ierotheos'un tutumunu onaylamadıklarını ifade etmeye ve Patrik II. Kiril ile koordinasyon içinde kararlarını protesto etmeye teşvik edecekti. Ignatiev, bu eylemin Ortodoks dünyasında uzlaşmanın daha iyi bir şansa sahip olacağı başka bir kilise konseyine yol açabileceğini umuyordu³¹.

'Yunan Kilisesi'nin yapısını yenilemenin' bir başka yolu da Kudüs Patrikhanesi'nin Rus Besarabya'sındaki (bugünkü Moldova) topraklarının gelirine el koymaktı. Ignatiev, 'Rusya'yı karalayan, tüm Slavlara hakaretler yağdıran ve Ortodoksluğa büyük zarar veren insanları finanse etmenin' aptalca olduğunu düşünüyordu. Sadece görevden alınan Patrik II. Kiril ve destekçileri bu parayı 'Rum muhalefetini ezmek ve inatçı Manastırı (yani Kutsal Kabir Kardeşliğini) düzene sokmak için' kullanabilmelidir³².

Kudüs'teki Yunan konsolosluğu, Filistinli Arap topluluklarının (Yafa, Beytüllahim, Lydda, Ramallah ve Beit Jala) sinod ve Kutsal Kabir Kardeşlerin patriği görevden almasından sonra bile yetkililer nezdinde patriği desteklemesinden endişe duyuyordu³³. Yafa 'daki destekçileri yerel manastırı basıp ele geçirecek kadar ileri gittiler ve bu süreçte başrahibi ve sinodun bir sekreterini dövdüler³⁴. Ancak bunun karşılığında çaresiz II. Kiril, Kudüs'teki Arap liderlerle, patrikhanenin başında kalması halinde aşağıdaki reformları vaat eden bir anlaşmayı gönülsüzce imzalamak zorunda kaldı: Patriği sadece Kudüs sakinleri seçecek, Kutsal Kabir Kardeşliği'ni ruhban sınıfından olmayan karma bir Arap konseyi kontrol edecek, Arap rahipler düzenli maaş alacak, Kutsal Kabir Kardeşliği her iki ya da üç yılda bir

³¹ AVPRI, 161/3-233-part 3, pp.1920ob-1921ob, *Ignatiev to Petkovich*, 26 Sept. 1872.

³² AVPRI, 161/3-233-part 3, pp.1982-1982ob, *Ignatiev to Stremoukhov*, Nov. 1872.

³³ Greek Foreign Ministry Archive (YPE X), 76/z, Xenos to the Foreign Ministry, 10 Nov. 1872.

³⁴ A.g.e., Dadzarelos to the Foreign Ministry, 25 Nov. 1872.

Avrupa'ya eğitime gönderilmek üzere Kudüs'ten birkaç Arap gencine tam burs verecekti. Yunan konsülü, bu tavizlerin uygulanması halinde Kutsal Topraklar üzerindeki Yunan kontrolünün sona ereceğini biliyordu³⁵.

Patrik II. Kiril'nin Kudüs'teki durumu iyiye gitmediğinden, Ignatiev ve danışmanları Ierotheos'un yerine onu Antakya patriği olarak seçirmeye çalıştılar³⁶. Ancak Kudüs Valisi Nazif Paşa ve 'Rum yordakçuları' Bab-ı Ali'yi, Arapları sultana karşı Rusya'nın yanında yer almaya teşvik ettiği iddiasıyla II. Kiril'i tutuklatmaya ikna edince bu plan suya düştü³⁷.

Kiril olmadan, Kudüs'teki Arap hareketi ve Rus destekçileri bir sonraki adımda ne yapacaklarından emin değillerdi. Nisan 1873'te Rus Kutsal Sinodu ve Dışişleri Bakanlığı, Kiril'in halefi Procopius'u Kudüs'ün yeni seçilmiş patriği olarak tanıyarak Rum din adamlarıyla barış yapmaya karar verdi. Antonin, Rus misyonunun başı olarak, Kutsal Kabir Kardeşliği tarafından kendisine yöneltilen suçlamalara karşı kendini savunmak için İstanbul'da ev hapsi gibi bir yerde bulunan II. Kiril'e desteğin sürdürülmesinden yana tavır aldı. Dahası Rusya, Büyük Suriye'de Ortodoksluğun hayatta kalması için tek umut olarak Arap hareketini desteklemek zorundaydı³⁸.

Ancak Antonin'in arkadaşı Ignatiev bile 1872'deki Bulgar bölünmesiyle Slavlar ve Yunanlılar arasında açılan uçurumu genişletmeyi reddetti. Petersburg'dan gelen talimatları izleyerek, 1870'ler boyunca Bulgar Eksarhlığı ile İstanbul Patrikhanesi'ni uzlaştırmak ve Osmanlı Hıristiyanları arasında Ortodoks birliğini yeniden tesis etmek için çığınca çabalar sarf etti³⁹.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kazanılmasından sonra bile Rusya'nın Suriye ve Filistin'deki kültürel nüfuzu gerilemeye

³⁵ A.g.e., Petrinos to the Foreign Ministry, 12 Nov. 1872.

³⁶ AVPRI, 161/3-233-part 3, p.2061, Ignatiev to Stremoukkov, 7/19 Dec. 1872.

³⁷ AVPRI, 161/3-233-part 3, p.2063, Kozhevnikov to Ignatiev, 8 Dec. 1872.

³⁸ GARF, 730-1-2294, p.186, Antonin to Ignatiev, 9 April 1873.

³⁹ Z. Markova, 'Russia and the Bulgarian-Greek Church Question in the Seventies of the Nineteenth Century', *Etudes Historiques*, Vol.11 (1983), pp.159-97.

başlamıştı. Antonin'e göre, 1879'da 'Paris'teki Cumhuriyet'e rağmen Fransız etkisinin Kutsal Topraklar'da baskın olarak adlandırılabilmesi hiçbir şey ifade etmiyordu'. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Antonin'in Rusya Kutsal Sinodu'na bağlı misyonu ile Dışişleri Bakanlığı'nın Filistin masası arasında yaşanan anlaşmazlıktı. Bu durum, özellikle 1876'dan sonra atanan ve Kudüs Patrikhanesi'nin Rum liderliğiyle birlikte, aşırı iddialı misyonu kapatmak ve onu bir konsolosluk kilisesine dönüştürmek için başarısız bir şekilde çalışan konsolosluklar için geçerli olmuştur⁴⁰.

Rus eylemlerine yönelik yeni özel girişimler, geleneksel resmi dış politika mülhazaları tarafından daha az kısıtlanmıştır. Donanma Bakanlığı'nın iyi bağlantılara sahip bir yetkilisi olan Vasilii Khitrovo, Filistin'e yaptığı birkaç hac ziyaretinden sonra, 1881'de yayınlanan ve çok tartışılan aynı adlı kitabında Kutsal Topraklardaki Ortodoksluğun çok iç karartıcı bir tablosunu çizdi. Batılı misyonerler yerel Arap Hıristiyanlar arasında tehlikeli bir ilerleme kaydediyorlardı çünkü Rum piskoposları onların sosyal ihtiyaçlarını ihmal ediyor ve Rusya'dan gönderilen ya da Rus hacıların bıraktığı paraları ceplerine indiriyorlardı⁴¹.

Khitrovo, Rus imparatorluk ailesinin üyeleri ve üst düzey bürokratlar da dahil olmak üzere bir dizi etkili şahsiyeti kendine çekmeyi başardı. 1882'de, Kutsal Topraklar üzerine araştırmaları teşvik etmek, hac ziyaretlerini kolaylaştırmak ve oradaki Ortodoksluğu savunmak amacıyla 'Ortodoks Filistin Cemiyeti (Orthodox Palestine Society)'ni kurdular⁴². Bu güçlü özel ajans karşısında, nispeten Rus yanlısı Patrik Nikodimos (1883-90) bile iş birliği yapmıyor ve kendi çıkarını düşünüyordu. Rus Ortodoks Filistin Cemiyeti, mümkün olan en fazla sayıda okul ve kiliseyi ayakta tutmak için üyeleri ve Rusya'daki sempatik okuyucu kitlesi arasında fon toplarken, 'Kudüs'ün kutsal mekanlarının kutsal sömürücüleri' Kutsal Haç manastırındaki papaz okulunu, hastaneyi ve birbiri ardına okulları

⁴⁰ Antonin to Mansurov (head of Foreign Ministry's Palestine desk), 1879, in *Lisovoi, Rossiia v Sviatoi Zemle*, Vol.2, p.65.

⁴¹ V. Khitrovo, *Pravoslaviie v Sviatoi Zemle* (St Petersburg: Oleg Abyshko, 2011 [1881]).

⁴² Stavrou, *Russian Interests*, pp.64-5.

kapatıyordu. Cemiyetin Kudüs'teki temsilcisi öfkelenirse de Yunan liderliğiyle bağların koparılmasını savunmadı. Bunun yerine, Rus bankalarından kredi almasına yardım ederek patrikhane üzerinde baskı kurmaya çalıştı⁴³.

Yine de Kutsal Kabir Kardeşliği ve Kudüs Patrikhanesi Sinodu son derece bilinçli ve Rusların gizli niyetlerinden kuşku olmaya devam etti. Yunanistan Başbakanı Charilaos Trikoupis'e 'Kutsal Topraklardaki Helenizm' için mali destek çağrısında bulundular. Ruslar, Rus hacıları Rum rahiplere bağış yapmaktan caydırarak Kudüs Patrikhanesi'ni gelirden mahrum bırakmak için 'gerçek bir haçlı seferi' düzenlediler. Nihai hedeflerinin, Arap ya da Yunan kökenli bir Rus ya da Rus yanlısı bir Kudüs patriğinin seçilmesini sağlamak olduğu iddia ediliyordu⁴⁴.

Sınırlı ve koşullu kutsamaları, Rusların Ortodoks Arap çocuklarını batılı misyoner okullarından geri kazanma çabalarının ilerlemesini yavaşlattı. 1895 yılına gelindiğinde, 'Rus Ortodoks Cemiyeti, Filistin'de üç tür okul sağlıyordu: yatılı okullar, Rusça öğretilen gündüz okulları ve bir Arap öğretmenin yönetimindeki köy okulları- toplamda Celile ve Yahudiye'de binden biraz fazla öğrencisi ve elli kadar öğretmeni olan on sekiz okul'⁴⁵.

Cemiyet, 1895'te Büyük Suriye'deki Rus okullarının yüzde 80'ini işlettiği Antakya Patrikhanesi'nin yetki sahasında çok daha az zorluk çekiyordu. Bu başarı, 1872'den sonra buradaki Yunan kontrolünün zayıflamasından kaynaklanıyordu. O yıl, Suriye'deki Arap hareketi üzerinde Kudüs'tekine benzer bir baskı vardı. Arap ileri gelenleri ve din adamları, Patrik II. Kiril'in İstanbul'a gitmek zorunda kaldığını öğrendikleri anda bundan korkmaya başladılar. Beyrut'taki Yunan konsolosuna göre, Hristiyan Arap heyetleri Rus konsolosunu görmeye gelerek, kendilerini tüm bu kışkırtmalara bulaştırdığı ve savunmasız bıraktığı için onu suçladı. Rus konsolos onlara

⁴³ D.D. Smyshlaiev to V.N. Khitrovo, 16 April 1888, in *Lisovoi, Rossiia v Sviatoi Zemle*, Vol.1, pp.200–201.

⁴⁴ Gennadeios Library Archive, Stephanos Dragoumis Collection, 39.1, No.38, 28 March 1883.

⁴⁵ Hopwood, *Russian Presence*, p.148.

hükümetinin desteğini garanti etti ve girişimlerine devam etmeleri için onları cesaretlendirdi⁴⁶.

Gerçekten de Patrik Ierotheos'a konutunu terk etmesi ve böylece tahtını fiilen boşaltması için baskı yaptılar. Ancak Osmanlı yetkilileri duruma müdahale ederek 'hem Hristiyan Arap din adamlarını hem de Arap laikleri arasındaki en inatçı milliyetçileri' ibret verici bir şekilde cezalandırdı. Elebaşlarının hapse atılması, zaten 'doğaları gereği korkak' olan Suriyelileri korkuttu ve milliyetçi (phyletikos) ajitasyon yatıştı.

Antakya Patrikhanesi'nde sekreter olan Hipokrat Tavliarios, 1892 yılında Yunan Dışişleri Bakanı Stephanos Dragoumis'e yazdığı mektupta, o anı Panhelenik dava için büyük bir fırsat olarak değerlendirir. Ancak Patrik Ierotheos, 'hem tahtını hem de ulusal haklarını güçlendirmek amacıyla' hiyerarşideki tüm kilit görevlere etnik Rumları terfi ettirmek için Arap karşıtı baskılardan faydalanmadı. Giderek yaşlılığa yenik düşerek, Eirenoupolis Başpiskoposu Seraphim'in etkin liderliği devralmasına izin verdi.

Bu kötü bir seçimdi. 'Akıl hastalığı' ve Suriye'de uzun süre kalması nedeniyle Serafim 'yerlilerin' (enhorios) arasına karıştı ve körü körüne onları takip etti. İşte bu yüzden Aslında eşkıyalıkla geçinen Şam'ın sözde ileri gelenleri (arpages) Yunan çıkarlarına ağır bir darbe daha indirmeyi başardılar. Beyrut'taki meslektaşlarıyla gizlice buluştular ve Osmanlı hükümetinden ya da Patrik Ierotheos'un kendisinden izin almadan patrikhanede yasadışı bir ruhani meclis kurdular. Yeni konsey üyeleri neredeyse tüm gücü ele geçirdi, patrikhanenin tüm değerli eşyalarını elinden aldı ve orada bir milliyetçilik merkezi (phyletismos) kurdu⁴⁷.

Arapların amansız yükselişine ilişkin bu dramatik anlatım açıkça abartılıdır. Elbette, 'Suriye'deki ruhban sınıfını ve Hıristiyanlığın büyüklüğünü kurtarmak için' tüm Arap Hıristiyanlar arasında Yunancayı yayma arzusu, zayıf Yunan krallığının sınırlı kaynakları göz önüne alındığında gerçekçi değildi⁴⁸. Ancak 1885'te

⁴⁶ YPEX, 1872-76/3, I.L. Metaxas to the Foreign Ministry, 19 Dec. 1872.

⁴⁷ Gennadeios Library Archive, Stephanos Dragoumis Collection, 39.2, No.78, 2 Dec. 1892, Tavliarios to Dragoumis.

⁴⁸ YPEX, 1873, 76/1, 8 Oct. 1873, I. Matalas to the Foreign Minister.

Yunan ajanları ve onların yerel destekçileri, etnik olarak Rum olan bir başka patriğin, Gerasimos'un (1885-91) seçilmesini sağlayacak kadar nüfuz sahibi oldular. Şaşırtıcı bir şekilde, yedi yıllık görev süresi boyunca birçok Arap piskoposu atadı ancak tek bir Yunan diyakozu atamadı⁴⁹. Açıkça görülüyor ki, 1880'lerde Arap davası yükselişe geçmişti, çünkü sultanın inişli çıkışlı politikası da onların lehine dönmeye başlamıştı. 1889 yılında Kutsal Kabir Kardeşliği, Gerasimos'u Antakya'dan Kudüs patriği olması için davet etti. Başkentteki Yunan elçisine göre Bab-ı Ali, 'yerli Suriyeli unsura saygıdan dolayı' boşalan Antakya tahtına bir Arap'ın geçmesi şartıyla onay verdi⁵⁰.

Aynı zamanda, 1880'lerde Rusya'da, basında kamuoyunu etkilemek için bir Arap Hristiyan lobisi gelişti. Rol model olarak, 1850'lerin sonlarında, İstanbul Patrikhanesi'nden kilise bağımsızlığı gibi özel çıkarlarını tüm Slavların davası olarak sunarak Rus Pan-Slav hareketinin yaratılmasına yardımcı olan, tüccar ve öğrencilerden oluşan oldukça güçlü bir Bulgar topluluğuydu. En etkili argümanın Yunanistan'ın Ortodoksluğa ihanet ettiği iddiasını vurgulamak olduğunu keşfettiler. Hem hükümet çevreleri hem de okuyan halkın çoğu yeni buldukları Slav soydaşları hakkında çok az şey biliyordu ama binlerce Ortodoks ruhunu Yunan papazlarının yozlaşması ve etnik merkezçiliği yüzünden kaybetme tehlikesini görmezden gelemezlerdi⁵¹.

Gurbetçi küçük Arap Hristiyan topluluğu, en güçlü temsilcisi Profesör Georgii Murkos aracılığıyla Bulgar çıkar gruplarının başarısı üzerine inşa etmeye çalıştı. Murkos, Şam'da doğup büyümüş, St Petersburg Üniversitesi'nden mezun olmuş ve Moskova'da Doğu dilleri öğretmenliği yapmıştır. Başlıca Rus gazetesi Moskovskie Vedomosti'de ve belli başlı kilise dergilerinde Filistinli ve Suriyeli Hristiyanların durumunu Balkan Slavlarının acılarıyla özdeş olarak

⁴⁹ Gennadeios Library Archive, Stephanos Dragoumis Collection, 39.2, No.78, Tavlarios to Dragou-mis, 2 Dec. 1892.

⁵⁰ A.g.e., 39.1, p. 19, 28 June 1889, Coundouriotis to the Foreign Ministry.

⁵¹ S.A. Nikitin, 'Natsionalnoie dvizhenie na Balkanakh v 60e gody XIX veka v osveshenii sovremennoirusskoi periodicheskoi pechati', in *Ocherki po istorii iuzhnykh slavian i russko-balkanskikh svyazei v50-70e gody XIX veka* (Moscow: Nauka, 1970), pp.183–203.

sundu⁵². Birçok Ortodoks Arap'ı Arap kilise liderliği, Arap ayini ve harika okulların tadını çıkarabilecekleri Katolik ve Protestan kiliselerine yönlendiren Yunan suiistimallerini durdurmak için Kudüs ve Antakya patrikhanelerinde yerel Arap kontrolünün yeniden sağlanması gerekiyordu. Bu nedenle Antakya Patrikhanesi'ndeki başpiskoposların çoğu 1872'deki Bulgar bölünmesine karşı çıktı⁵³.

Murkos, Rus Kutsal Sinodu'nun güçlü başsavcısı Konstantin Pobedonostsev de dahil olmak üzere Rus eğitimli toplumundaki pek çok kişiyi etkilemeyi başardı ve Murkos'a şöyle yazdı: 'Yunanlılar uzun zaman önce Kiliselerini entrika ve açgözlülüğün bir aracı haline getirmek için sattılar ve hala satıyorlar! Ancak Tanrı adaletini onlar üzerinde de uyguluyor'⁵⁴.

Ancak bu kural 1890'larda çok net değildi. Gerasimos'un 1891'de Antakya'dan Kudüs'e taşınmasının ardından, Antakya'daki başpiskoposlar arasında Arapların çoğunlukta olmasına rağmen Spyridon adında bir başka Rum piskopos Antakya patriği oldu. Her zamanki gibi, Kudüs Patrikhanesi'nden ithal edilmiş tam bir yabancıydı. Rus elçiliğinin daha sonra yaptığı analize göre, o dönemde Suriye'deki yerel bölünmeler bu tür bir dış baskıya direnmeyi imkânsız hale getiriyordu. Rum ve Arap fraksiyonlarına bölünen yüksek ruhban sınıfı, din adamı olmayan eşraf arasında destek bulmakta ve dini ve siyasi haklarını savunmakta başarısız oldu⁵⁵.

Yunan parası, Osmanlıları Antakya Patrikhanesi'nin başına başka bir yabancıyı seçilmesini onaylamaya ikna etmeye yardımcı oldu. Ancak para, Atina ve Antakya arasında sağlam bir bağ kurmak

⁵² Rus basınında bu konuyla ilgili tartışmalar hakkında daha fazla bilgi için bkz. K.A. Panchenko, 'Krizis pravoslaviiana arabskom Vostoke v vospriiatii rossiiskoi obshchestvennosti (konets XIX veka)', *Vestnik MGU*, Seriya 13 *Vostokovedeniie*, Vol.4 (1994), pp.17–28.

⁵³ G. Murkos, 'Mneniie pravoslavnykh arabov o greko-bolgarskoi raspre', *Pravoslavnoie Obozreniie* (Sept./Oct. 1880), pp.164–79.

⁵⁴ Russian State Archive for Ancient History (RGADA), 1608-1-80, p.3, K.P. Pobedonostsev to G.A. Murkos, undated.

⁵⁵ AVPRI, 151-482-3523, pp.3–4, Zinoviev to the Foreign Ministry, 8 Jan. 1898.

yerine, bu ilişkiyi hızla zehirledi. Spyridon, Beyrut'taki Yunan konsolosunu seçim kampanyası için ayrılan 1.000 Osmanlı lirasını cebe indirmekle suçladı. Halep'teki konsül, yerel Hristiyanlardan borç almış ancak hiçbirini geri ödemediştir. Şam'daki konsolosluk temsilcisi açgözlü ve entrikaya meyilli biriydi. En önemlisi, Spyridon'un defalarca hatırlatmasına rağmen, Yunan Dışişleri Bakanlığı üç yıl üst üste, görünüşte pan-Hellenist gündemleri desteklemek için tasarlanan yıllık sübvansiyonu transfer etmedi⁵⁶. Bu bağlamda Patrik Spyridon'un Rus Ortodoks Filistin Cemiyeti'nin (1889'dan beri 'İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti' olarak bilinmektedir) 1895'te Antakya'daki okulları devralmasına izin vermesi şaşırtıcı değildir⁵⁷. Liderliği, özellikle de kurucusu ve ömür boyu sekreteri Vasili Khitrovo, uzun zamandır Ortodoksluktan kaçışlardan⁵⁸ rahatsızdı ama yine de bu büyük fırsattan tedirginlik duyuyordu. "Filistin'de sadece Yunan din adamlarına karşı dikkatli olmak zorundaydık, Suriye'de ise kendi siyasi gündemleri ve Büyük Arabistan hayalleri olan yerel halktan daha çok endişe duyuyorum."⁵⁹.

Beyrut'taki Yunan konsülü 1896'da Patrik Spyridon'un Suriye'de Rusya'ya meydan okumayacağı sonucuna varmak zorunda kaldı- resmi bir Rus nişanı (St. Alexander Nevsky Nişanı) bekliyordu ve Rusya'dan gelen bağış akışının kesilmesinden korkuyordu⁶⁰. Doğal olarak, diğer pek çok Yunan piskopos gibi, Patrik Spyridon da bu yardımın çoğunu kendi kasasına aktardı, ancak 1890'larda Rusya'nın daha aktif katılımı ve daha az yozlaşmış Uniate liderliği örneği, Arap Ortodoks laiklerini ve başpiskoposlarını statükoyu değiştirmeye çalışmaya teşvik etti⁶¹.

⁵⁶ Gennadeios Library Archive, Stephanos Dragoumis Collection, 39.2, No.82, 5 March 1893, Spyridon to Dragoumis.

⁵⁷ Stavrou, Russian Interests, p.163.

⁵⁸ RGADA, 1608-1-92, p.2, Khitrovo to Murkos, 12 June 1892.

⁵⁹ A.g.e., p.8, Khitrovo to Murkos, 28 March 1896.

⁶⁰ YPEX, Constantinople Embassy Collection, AAK, 26 July 1896, N.A. Loutos to the Embassy.

⁶¹ E.M. Kopot, 'K voprosu ob interpretatsii greko-arabskogo protivostoianii i vliianiia Rossii v Antiokhiiskom Patriakhate vo vtoroi polovine XIX veka (po materialam AVPRI), Vestnik MGU, Serii 13 Vostokovedeniie, Vol.3 (2011), p.37.

Aslında hem Rum hem de Arap din adamları karar alma sürecinden dışlanmaya içerlemişlerdir. Spyridon görevde kaldığı altı yıl boyunca patrikhanenin sinodunu hiç toplantıya çağırmadı ve yaptığı suiistimaller tüm idari mekanizmayı alt üst etti. Aralık 1897’de Şam Valisi Nazım Paşa, Spyridon’un görevden alınması için sinodun bir oturum düzenlemesini sağladı. Babıâli’nin talimatlarına uyan vali, başpiskoposların Arap bir locum tenens seçmesini engelledi. Bu yüzden sinod, son derece saygın ve kıdemli Laodikya Başpiskoposu Meletios yerine, hırslı ve entrikacı Kilikyalı Germanos’u seçmek zorunda kaldı⁶².

Altı yıl öncesinin aksine, Antakya Patrikhanesi gerçekten bağımsız bir otosefal kurum olarak muamele görmekte ısrar etmek için yeterli uyumu bulmuş gibi görünüyordu. Kudüs ve İstanbul patriklikleri Antakya patrikliği için kendi adaylarını belirleme haklarını tekrar kullandıklarında, sinodda bastırılmış olan hoşnutsuzluk protestoya dönüştü. Rus diplomatlar, kanon hukukuna dayandığı için yerel papazların tepkisini desteklemeye karar verdi. Rus Büyükelçiliği ayrıca bastırılması halinde bunun haklı bir öfkeye yol açabileceğinden ve Suriye Ortodoks toplumunun bir kısmının Katolikliğe geçişini artırabileceğinden korkuyordu⁶³.

Germanos dışarıdan gelen geleneksel müdahaleleri hoş görmeye istekliydi, bu da onun felaketi oldu. Haziran 1898’de sinod onu görevden aldı ve sadece altısı Arap papaz olan on üyeden sekizinin oyuyla Meletios’u vekil olarak seçti⁶⁴. Rus elçiliği statükoya karşı Arap darbesi karşısında Osmanlı’nın öfkesini yatıştırmaya çalışırken, Yunan diplomatik ajanları Antakya’nın meydan okumasını bir Pan-Slav yıkımı olarak göstermek için ellerinden geleni yaptılar. Yunanistan Başbakanı Zaimis, Rusya’nın etnik önyargıların üstesinden gelinmesi ve Suriye’de Ortodoksluktan ayrılma ihtimalinin önüne geçilmesi yönündeki ricalarından etkilenmedi. Yunanistan’ın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ortodoks patrikhanelerinin Yunan liderliğini destekleme politikasıyla tutarlı olduğu sürece Rus Mesih

⁶² AVPRI, 151-482-3523, pp.2–2ob, Beliaiev to Zinoviev, 30 Dec. 1897.

⁶³ A.g.e., pp.31–32ob, Zinoviev to the Foreign Ministry, 16 April 1898.

⁶⁴ A.g.e., pp.40–40ob, Zinoviev to the Foreign Ministry, 25 June 1898.

kardeşleriyle iş birliği yapma sözü verdi⁶⁵. İstanbul patriği V. Konstantin (1897-1901) ve Kudüs patriği Damian (1897-1931) bu noktada kendi yetiştirdikleri adamların pek şansının olmadığını gördüler ve Germanos'u yerel başpiskoposlar arasında en işbirlikçi kişi olarak öne çıkarmak için ellerinden geleni yaptılar. Başkentteki oldukça etkili Yunan engelleme hamleleri karşısında hayal kırıklığına uğrayan Antakya sinodundaki Arap çoğunluk, bürokrasinin Gordion düğümünü keserek Nisan 1899'da Laodikyalı Meletios'u ilk modern Arap patriği olarak seçti. Artık Babiali'ye sunulan aday listesinin Osmanlı tarafından onaylanmasını bekleyemezlerdi⁶⁶.

Bu gereklilik, istenmeyenleri ayıklamanın bir yoluydu. Antakya'daki durum, millet liderliğindeki değişimlerin Osmanlı kontrolü açısından potansiyel olarak tehlikeli bir emsal oluşturdu. Önceden yapılan birkaç uyarıya rağmen Babiali, Şam valisine bu izinsiz seçimi durdurması için emir vermedi. Yunan diplomatlar ve İstanbul Patrikhanesi, Antakya'nın Araplaştırılmasının Rus destekli pan-Slavizm için Suriye'de bir dayanak noktası oluşturacağı konusunda Osmanlı hükümetini ikna etmek için çabalarını iki katına çıkardı. Ancak Sadrazam Halil Rifat Paşa, Levant'ta artan Fransız varlığına karşı bir denge unsuru olarak Rus nüfuzunun gelişmesine izin verme eğilimindeydi⁶⁷.

Rusya'nın Şam Konsolosu Beliaiev, tüm meslektaşları ve bizzat Çar II. Nikola tarafından paylaşılan bir rahatlamayla iç çekti. Meletios'un seçilmesini 'geleneksel Rus desteğine sahip olan Suriye-Filistin Ortodoksluğu' için önemli görüyorlardı. Yeni patrik döneminde 'Doğu'da Ortodoksluğu yayan Ortodoks okullarının çoğalmasını ve önceki etnik Yunan patrikleri döneminde gözlemediğimiz birçok Ortodoks Suriyelinin başka mezheplere geçmesi (inoveriia) gibi üzücü bir olgunun sona ermesini' bekliyordu⁶⁸.

⁶⁵ A.g.e., pp.73-5, Smirnov to the Foreign Ministry, 9 Aug. 1898.

⁶⁶ AVPRI, 151-1899-482-3525, p. 10, Shcherbachev to the Foreign Ministry, 17 April 1899.

⁶⁷ A.g.e., p.12ob, 22 April 1899, Shcherbachev to the Foreign Ministry.

⁶⁸ A.g.e., p.15, Beliaiev to Shcherbachev, 27 April 1899.

Ünlü Pan-Helenist Anhialos (Bulgaristan) Başpiskoposu Vasileios aynı sürece çok daha modern bir prizmadan bakmıştır. Kendisi gibi Yunan milliyetçileri için Meletios'un seçilmesi, Kutsal Athos Dağı'nın hızla ilerleyen Ruslaştırılmasına ve Bulgar kilise hareketinin Osmanlı Makedonyası ve Trakyası'ndaki başarısına ek olarak bir başka 'kutsal Yunan bölgesinin' daha 'yabancılara' (alotrios) kaybedilmesi anlamına geliyordu⁶⁹.

Hem Arap-Rus zaferi hem de Yunan umutsuzluğu, biraz erkendi çünkü Nisan sonunda sadrazam Şam Valisi'ne Meletios'un izinsiz seçimini geçerli saymamasını emretti. Kudüs Patrikhanesi, Antakya'daki Arap başarısına karşılık olarak Filistin'de de benzer bir Arap hareketinin büyümesine dair oldukça makul korkularını dile getirerek dengenin değişmesine yardımcı oldu. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi, Konsolos Beliaiev'den Arap papazlara, bir provokasyon olarak görülebilecek Meletios'un yemin törenini ertelemelerini tavsiye etmesini istedi⁷⁰.

Bu arada elçilik, Abdülhamid'i sadrazamın emrini gizlice iptal etmeye ikna etmeyi başardı. Rum rüşvetleri Antakya meselesinde Babıali'nin politikasının netleşmesine yardımcı oldu ama sultan tereddüt ediyordu. Suriyeli Hıristiyanlar arasında protesto gösterilerinden kaçınmak istiyordu ama aynı zamanda 'Ekümenik Patrikhane'nin aşırı önlemler almasından' da korkuyordu. Patrikhanenin, Osmanlı'nın yasal ve kültürel özerkliğinin son kalıntılarını da (aile hukuku üzerinde yargı yetkisi, piskoposlar için kilise mahkemeleri, cemaat okullarının kontrolü, vs) elinden alma girişimlerini protesto etmek için kendini kapattığı 1890 yılına dair Sultanın taze anıları vardı. Ortodoks Hıristiyan kurumlarının çoğunun kapatılması İstanbul, Balkan eyaletleri ve Küçük Asya'da yaygın bir huzursuzluğa yol açarak Babıali'yi geri adım atmaya zorladı⁷¹.

⁶⁹ Gennadeios Library Archive, Stephanos Dragoumis Collection, 39.2, No.33, 8 March 1899, Vasileios to Dragoumis.

⁷⁰ AVPRI, 151-1899-482-3525, pp.16-18, Shcherbachev to the Foreign Ministry, 29 April 1899.

⁷¹ G. Hering, 'Der Konflikt des Okumenischen Patriarchats und des Bulgarischen Exarchats mit der Pforte 1890', *Sudost-Forschungen*, Vol.47 (1988), pp.187-208.

Elçilik, sultanın doğru kararı vermesine yardımcı olmak için St Petersburg'daki dışişleri bakanından, oradaki Osmanlı elçisine Antakya'daki Osmanlı politikalarını kınayan resmi bir bildiri göndermesini istedi. Babıali'nin Antakya'nın otosefal patrikliğine müdahalesi, Ortodoks kanonlarını ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı sona erdiren Berlin Antlaşması'nın 62. maddesi uyarınca üstlendiği din özgürlüğüne saygı gösterme yükümlülüğünü ihlal etmiştir⁷².

Rus diplomasisi bahar ve yaz boyunca Yunanistan'daki muhalefeti en aza indirmek için aynı iki yönlü saldırıyı başlattı. Rusya'nın başkentindeki Yunan elçisine şiddetli bir kınama cezası (un se've're avertissement) verildi. Yunan hükümeti, tek Ortodoks büyük güce ne kadar bağlı olduğunu yinelemiş ve esasen bir Osmanlı kurumu olan İstanbul Patrikhanesi'nin eylemleri konusunda herhangi bir sorumluluğu olduğunu reddetmiştir. Yunan liderler, Suriye'deki ezici Arap çoğunluğun isteklerine karşı bir Yunan başpiskoposu dayatmanın akıllıca olmadığı konusunda hemfikir idi. Ancak asıl endişeleri, Filistinli Arapların bir sonraki aşamada Yunanlı üstlerini devirmeye teşvik edilmeleriydi.

Atina sonunda bir uzlaşma karşılığında patrikhane üzerindeki 'küçük nüfuzunu' kullanmayı teklif etti. Anlaşma şuydu. Rus yetkililer Meletios'un yerine, kendilerine güvenen Rus eğitilmiş bir Rum piskoposu seçecekti. Rusya'nın Atina'daki elçisi Mikhaïl Onou bu reelpolitik oyununu oynamayı reddetti çünkü Rusya'nın Suriye'deki amacı kendi yordakçılarını değil barış ve istikrarı desteklemektir. Böyle bir aday büyük olasılıkla Babıali tarafından ve kesinlikle Antakya Patrikhanesi'nin cemaati tarafından reddedilecektir⁷³.

Ekim 1899'a gelindiğinde, Abdülhamid'in bir karar vermesi için yeterli baskı oluşmuştu. Sonunda Babıali'ye yeni seçimler talep etmekten vazgeçmesi ve Meletios'u Antakya patriği olarak resmen onaylaması için bir ferman yayınladı. Rus Büyükelçisiyle yaptığı özel bir görüşmede Sultan, temel motivasyonunun 'Ortodoks Kilisesini ilgilendiren her konuda tavsiyelerine uymaya istekli olduğunu

⁷² AVPRI, 151-1899-482-3525, pp.20ob-23ob, Shcherbachev to the Foreign Ministry, 16 May 1899.

⁷³ A.g.e., pp.69-71ob, Onou to the Foreign Ministry, 17 Sept. 1899.

İmparator Majestelerine kanıtlamak' olduğunu vurguladı. Sultan, İstanbul Patrikhanesi'ni, tüm Osmanlı Rum toplumunu ve hatta Fransa'yı yabancılaştırma riskini göze aldı. Bu sadece diplomatik bir konuşma değildi- Rus büyükelçiye göre Fransa gerçekten de Yunan adaya destek vermişti ve Arap bir patriğin yönetiminden daha fazla Katolikliğe geçiş bekliyordu⁷⁴.

Ancak Osmanlı başkentindeki Arap-Rus zaferi, Antakya patrikhanesini güçlendirmek için verilen çetin mücadelenin sadece başlangıcıydı. Siyasi statüleri güvence altına alınmış olsa bile, Suriyeli Araplar bir dizi ürkütücü maddi ve kültürel sorunla karşı karşıya kaldı. Yüksek din adamları arasında bile başpiskopos olabilecek kadar iyi eğitilmiş kimse yoktu. Onları sadece Rus ilahiyat akademileri eğitebilirdi⁷⁵.

Yeni patrik Meletios, Trablus yakınlarındaki Balamand manastırında rahip yetiştirmek için bir ruhban okulu açtı, ancak mevcut fonlarla sadece 15 öğrenci kaydedebildi. Bu okulların eksikliği birçok varlıklı Ortodoks aileyi çocuklarını batılı misyoner okullarına göndermeye zorlamıştır. İstanbul patriği, Meletios'u tanımayı reddettiği için Yunan tehlikesi tamamen ortadan kalkmadı. Suriye'deki dört Rum başpiskopos da Arap patriğini boykot etti ve piskoposluklarını (Halepli Nektarius, Kilikyalı Germanos, Diyarbakırlı Veniamin ve Eirenoupolisli Seraphim) İstanbul ya da Kudüs patrikliklerine bağlamakla tehdit etti⁷⁶. Şimdi Türkiye ve Suriye arasında dağılmış olan bu bölgeler geleneksel olarak Antakya Patrikhanesi'nin yetki alanındaydı⁷⁷. Ancak güvenli yasal özerkliğe ve Rusya'nın siyasi ve mali desteğine dayanan Antakya Patrikhanesi, Arap ulusal hareketinin ilk kurumsal evlerinden biri olmak için her türlü zorluğun üstesinden gelme konusunda nesiller boyunca en iyi şansa sahipti.

Artık Atina'nın önde gelen gazeteleri, Yunan ulusal rüyası olan Bizans İmparatorluğu'nu yeniden ele geçirmeye yönelik 'Büyük Fikir'in geleceği konusunda karamsar olmak için iyi bir nedene

⁷⁴ A.g.e., pp.81–81ob, Zinoviev to the Foreign Ministry, 19 Oct. 1899.

⁷⁵ A.g.e., pp.94–94ob, Zinoviev to the Foreign Ministry, 30 Oct. 1899.

⁷⁶ A.g.e., pp.104–104ob, Beliaiev to Zinoviev, 14–16 Nov. 1899.

⁷⁷ Sokolov, *Istoriia*, pp.252–3.

sahipti. Antakya'nın Araplaştırılması, İstanbul Patrikhanesi'nin Sırp Firmilian'ı Skopia (Üsküp) başpiskoposu olarak kutsamasıyla aynı zamana denk geldi ve bu da Yunanistan'ın Kuzey Makedonya'ya mevcut kültürel nüfuzunu ve gelecekteki siyasi iddialarını engelledi. Helenizm için bu gerilemeler, sultanın 'dokunulmaz ulusal ayrıcalıkları' ihlal etmesine ve altının her şeyi satın alabildiği patrikhanedeki yozlaşmaya bağlandı. Antakya meselesinde de 'Rusya'nın durdurulamaz arzusu' vardı⁷⁸.

Doğal olarak Kudüs Patriği Damian, Suriye'de yeni yerleşen Arap pozisyonundan ateş altında kalan ilk kişi olacaktır. Meletios 1906'da öldüğünde ve Gregorios IV ikinci modern Arap patriği olarak onun yerine geçtiğinde, Damian Rus Büyükelçi Zinoviev'e değişen tutumunu bildirir. Ezici çoğunluğu Arap olan cemaatin baskısıyla, İstanbul Patriği Joachim III'e (1901-12) Gregorios'u ortaklaşa tanınması için başarısız bir şekilde baskı yaptı⁷⁹. Olası bir Rus yıkımını önlemek için İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti (Imperial Orthodox Palestine Society) ile iş birliğini artırdı. Gerekli Osmanlı izninin alınmasına yardımcı oldu ve El Halil'de Rus hacılar için iki Rus din adamının görev yapacağı bir kilisenin inşasına bizzat izin verdi çünkü arazi Ruslara aitti ve bölgede Kudüs Patrikhanesi'ne ait bir kilise yoktu⁸⁰.

Ancak Damian'ın, kısa ömürlü 1876 Osmanlı Anayasası'nı restore eden ve modern kitle siyasetini başlatan Temmuz 1908 Jön Türk Devrimi'nin fırtınasını atlatmak için daha da fazla esneklik göstermesi gerekecekti. Daha 19 Ağustos'ta Kudüs Patrikhanesi'nde büyüyen Arap hareketi, Anayasa'nın 3. ve 11. maddelerinden yararlanarak 40 üyeden oluşan 'Ortodoks Ulusal Konseyi'ni kurdu. Rusya'nın önde gelen kilise dergisine göre, bu liderler Araplara toplumlarının nasıl yönetileceği konusunda söz hakkı vermeyi amaçlayan 'çoğunlukla oldukça meşru ve ılımlı taleplerde' bulundular. Patrik Damian, Arap hareketine karşı çıkmak yerine,

⁷⁸ *Empros*, Vol.1075 (2 Nov. 1899), p.1.

⁷⁹ AVPRI, 151-1906-482-3548, pp.43-43ob, Zinoviev to the Foreign Ministry, 3 Oct. 1906.

⁸⁰ AVPRI, 151-1907/1908-482-3549, p.16, Damianos to Zinoviev, 14 March 1908.

1872’de Patrik Kiril’in yaptığı gibi bu harekete önderlik etmeyi tercih etti. Ancak Kutsal Kabir Kardeşliği, gelirin kontrolünü kaybetme düşüncesine tahammül edemedi ve Damian’ı görevden aldı⁸¹.

Bazı Yunan gazeteleri Filistin’deki Arap hareketini Rus etkisinin bir ürünü olarak tanımlayınca Rus Büyükelçiliği şaşırıldı. Daha ziyade, Kudüs Patrikhanesi’nin liderliğinin kibrine karşı duyulan ‘haklı hoşnutsuzluk’, ‘tüm Osmanlı Hıristiyan etnisiteleri (narodov) arasında milliyetçilik duygusunun genel yükselişi’ ve ‘Jön Türk komitelerinin liberal propagandası’ nedeniyle büyümüştü.

Filistinli Arapların on üç talebi gerçekten de halk egemenliği ilkesini yansıtıyordu ve açıkça Antakya’daki kuzenlerinin başarısından esinlenmişlerdi. İlk talep, ‘Ortodoks cemaatinin maddi ve manevi durumunu iyileştirmek’ için 12 üyeden oluşan bir ruhban kurulunun oluşturulmasıydı. Birçok nokta genç Arap erkekleri için daha fazla eğitim fırsatı ve daha iyi sosyal hizmetlere odaklanıyordu ancak neredeyse eşit sayıda üye ile, kontrolü fiilen ele geçirmek olmasa da en azından iktidarı Yunanlılarla paylaşmak anlamına geliyordu. Bu talepler arasında Ortodoks Araplara Kutsal Kabir Kardeşliği ’ne girme hakkı verilmesi, liyakate dayalı olarak herhangi bir dini pozisyonda yer almaları, yerli rahiplerin patriklik seçimlerine katılmalarına izin verilmesi, Kutsal Kabir Kilisesi’ndeki ayinlerde Arapça kullanılması, piskoposların kendi piskoposluk bölgelerine gitmelerinin zorunlu kılınması, cemaatlerin piskopos seçimine katılmalarının sağlanması ve Arap rahiplerin ancak cemaatleri tarafından seçildikten sonra takdis edilmeleri yer alıyordu. Bu talepleri kabul ettirmek için pek çok Arap Hıristiyan kilise ayinlerine katılmayı bıraktı ve Ekümenik Patrik Joachim III’e bir telgraf göndererek ‘Kutsal Kabir Kardeşliği’nin kilise kurallarına aykırı keyfi yönetiminin’ engellenmesine yardımcı olmasını istedi. Büyükelçi Zinoviev, Damian’ın İstanbul’daki temsilcisine Hıristiyan Arapların bu taleplerinin çoğunu yerine getirmesini tavsiye etti. Joachim III’ün de en azından bazılarını desteklemesi muhtemeldi çünkü Zinoviev ile

⁸¹ *Tserkovnyie Vedomosti*, Vol.8 (21 Feb. 1909), pp.398–400.

yaptığı özel görüşmelerde sık sık Kardeşler Cemaatinin eylemlerini eleştiriyordu⁸².

1872’de olduğu gibi, hareket Kudüs’le sınırlı kalmadı. Gösterileri arasında kilise ayinlerini boykot etmek ve hatta yerel başpiskoposun katedrale girişini engellemek de vardı⁸³. Rus diplomatlar açıkça olaylara tepki gösteriyorlardı, onları yaratmıyorlardı. Başlangıçta Zinoviev, Joachim III’ün girişimine katıldı ve Patrik Damian’a Kardeşlik tarafından görevden alındığı gerçeğini kabul etmesini tavsiye etti. Babıali de aynı fikirdeydi ancak Arap kitlesinin onunla birlikte olduğunu fark ettikten sonra kararını iptal etti. Arap heyeti başkente ulaştı ve Osmanlı hükümeti Kudüs’e özel bir soruşturma komisyonu gönderdi. İnanılmaz derecede şaşırın Joachim III, Damian’ın entrikalarını ve ‘beni şaşırtacak şekilde’ Arap hareketinin arkasında yatan Rus entrikalarını görmeye başladı. Büyükelçi Zinoviev öngörülemeyen komplikasyonlardan tedirgindi ve tüm meselede katı bir tarafsızlık tavsiye ediyordu⁸⁴.

Doğal olarak, Ortodoksluğun çıkarları gerektirdiğinde, büyükelçilik buna seyirci kalamazdı. Jön Türk hükümeti giderek merkezileşme peşinde koştukça, tüm azınlık toplulukları bir araya gelmeye çalışmış ve geleneksel yasal ve kültürel özerkliklerini korumak için yabancı koruma arayışına girmişlerdir. Yeni proaktif Rus Büyükelçi Charykov, ülkesinin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ortodoks patrikhanelerine desteğini, Antakyalı Gregorios IV ve Kudüslü Damian’ın ekümenik patrikhane tarafından tanınması koşuluna bağladı. Charykov, Dışişleri Bakanı’na, Joachim III’ün Antakya Patrikhanesi’ne olan düşmanlığı nedeniyle 1902’de askıya alınan, bu kuruma yıllık 1.000 Osmanlı lirası tutarındaki sübvansiyonun yeniden başlatılmasını tavsiye etti. Charykov’un Ortodoks birliğinin yeniden tesis edilmesine verdiği sevinçli tepki, Rusya’nın on yıllardır izlediği politikanın yerinde bir özetidir ve tam olarak alıntılanmayı hak etmektedir. “Ortodoksluğun gerçek

⁸² AVPRI, 151-1907/1908-482-3549, pp.94–5, Zinoviev to the Foreign Ministry, 8 Nov. 1908.

⁸³ AVPRI, 151-1907/1908-482-3549, p.102, Fonvizin to Zinoviev, 26 Nov. 1908.

⁸⁴ AVPRI, 180-517/2-5671, pp.22–22ob, Zinoviev to the Foreign Ministry, 19 Jan. 1909.

savunucuları olarak, İstanbul, Kudüs ve Antakya kiliseleri arasındaki uzlaşmadan sadece sevinç duyabiliriz, özellikle de bu anlaşmanın sadece Ekümenik Patrikhane'nin Kudüs ve Antakya Patrikhaneleri üzerindeki aşırı Yunan yanlısı görüş ve iddialarından vazgeçmesi nedeniyle mümkün olduğu göz önüne alındığında”⁸⁵.

Sonuç

Rusya'nın Suriye ve Filistin'e müdahalesinin itici güçleri 1700'lerden bu yana dikkat çekici bir şekilde aynı kalmıştır. Osmanlı Hükümetin tüm kademeleri, özel çıkar grupları ve Osmanlı Hıristiyanlarına ara sıra da olsa ilgi duyan yayıncılar, Ortodoksluğun savunulmasına kafayı takmıştı. Buna karşılık, Yunan hükümetinin motivasyonları modern zamanların ruhuna uygun olarak tamamen etnosantrikti. Ortodoks millet üzerindeki Osmanlı Rum hâkimiyeti, 1821'de Yunan ulus-devletinin kurulmasından çok daha öncesine dayanıyordu. İster kurumsal ister milliyetçi olsun, mantığı Arapları güç ve kaynakların kontrolünden dışlama eğilimindeydi. Ortaya çıkan kızgınlık ve rekabet, ortak dinin önemini azaltma ve Benedict Anderson'ın 'Creole Pioneers'ını anımsatan bir şekilde daha seküler bölgesel milliyetçiliği teşvik etme eğilimindeydi⁸⁶. Rusya'nın bölgedeki geleneksel Yunan ortakları, sorunun bir parçası haline gelmiş gibi görüldüğünde, Rus diplomatlar yavaş yavaş Arap milliyetçiliğini desteklemeye başladı. Şüphesiz, Protestan ve Katolik misyonların temsil ettiği Batılı güçlere karşı nüfuz kaybetme korkusu da önemli bir rol oynamıştır ancak Rusya'nın kültürel kimliği ve politikaları birbirini güçlendirmiştir.

Buna karşılık, 1800'lerin sonunda Üçüncü Fransız Cumhuriyeti dini açıkça tamamen siyasi kazançlar için kullanıyordu. Levant'taki birçok Katolik okulunun ve hayır kurumunun cömertçe finanse edilmesine yardımcı oldu. 1901 yılında Fransa, Babıali'ye bazı ticari taleplerini yerine getirmesi ve çeşitli Katolik kurumlarının ayrıcalıklı yasal statüsünü garanti altına alması için şantaj yapmak amacıyla Osmanlı adası Midilli'yi askeri olarak ele geçirecek kadar

⁸⁵ AVPRI, 151-1909-482-3550, p.10ob, Charykov to the Foreign Ministry, 1 Aug. 1909.

⁸⁶ Anderson, *Imagined Communities*, pp.39–68.

ileri gitmiştir. Aynı zamanda Fransız hükümeti, Katolik Kilisesi'ni sadece okullardan uzaklaştırmayı değil, aynı zamanda kamusal rolünü de ortadan kaldırmayı amaçlayan, evde yaşamın tüm alanlarında agresif bir sekülerleşmeyi teşvik ediyordu⁸⁷. Hem Rusya hem de Fransa daha fazla yerli Hristiyan'ı kendi etki alanlarına çekmek için birbirleriyle rekabet ederken, Rusya'nın motivasyonları daha tutarlı ve daha az alaycıydı.

Ne de olsa Rusya laik bir devlet değil, Tanrı'nın lütfuyla bir hanedan monarşisiydi. Kurumlar önemlidir. Kişisel, siyasi ve mali nedenlerden dolayı birçok Yunan piskopos Yunan milliyetçi aktivistlerini takip etmemiştir. Yunan irredantizmi sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün altını oymakla kalmamış, aynı zamanda Yunan ulus-devletinin modern merkezi yapısında mevcut olmayan millet sistemi içindeki oldukça geniş özerkliği de tehdit etmiştir. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, geleneksel ulus-öncesi kimlikler ve kurumlar yeryüzünden silinmeye hazır değildi.

Bibliyografya

- R. CREWS, 'Empire and the Confessional State: Islam and Religious Politics in Nineteenth-Century Russia', *American Historical Review*, Vol.108, No.1 (Feb. 2003), pp.50–83.
- R. HADDAD, *Syrian Christians in Muslim Society: An Interpretation* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970).
- B. ANDERSON, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (London:Verso, 1991).
- E. WEBER, *Peasants into Frenchmen: Modernization of Rural France, 1870–1914* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1976).
- M. MAZOWER, *The Balkans: A Short History* (New York: Modern Library, 2000).K. Barkey and M. von Hagen (eds.), *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires* (Boulder, CO: Westview Press, 1997), pp.30–44, 58–72.

⁸⁷ Shorrock, *French Imperialism in the Middle East*, p.33.

Anadolu Mecmuası
2/5, Aralık 2023, s.51- 82.

G. ANTONIUS, *The Arab Awakening* (New York: Capricorn Books, 1946).

W. SHORROCK, *French Imperialism in the Middle East: The Failure of Policy in Syria and Lebanon, 1900–1914* (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1976).

T.G. STAVROU, *Russian Interests in Palestine, 1882–1914* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1963).

A.L. TĪBAWĪ, ‘Russian Cultural Penetration of Syria and Palestine in the 19th Century’, *Royal Central Asian Journal*, Vol.53, No.2 (1966), pp.166–82 and Vol.53, No.3 (1966), pp.309–23;

D. HOPWOOD, *Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914* (Oxford: Clarendon Press, 1969).

Lisovoi, *Russkoie dukhovnoie i politicheskoe prisutstvie v Sviatoi Zemle i na Blizhnem Vostoke v XIX-nachale XX veka* (Moscow: Indrik, 2006).

J. JANKOWSKI and I. Gershoni (eds.), *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East* (New York: Columbia University Press, 1997).

S. RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968).

D. SAPOZHNIKOV (ed.), *Pisma vostochnykh patriarkhov* (Simbirsk: Gubernskaia Uchenaia Arkhivnaia Kommissiia, 1898).

R. DAVISON, *The Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963).

A.L. TĪBAWĪ, *British Interests in Palestine, 1800–1901: A Study of Religious and Educational Enterprise* (Oxford: Oxford University Press, 1961).

NIKODĪM (ROTOV), *Istoriia russkoi dukhovnoi missii v Ierusalime* (Leningrad: Theological Academy Press, 1959).

SOKOLOV, *Istoriia Pravoslavnoi Tserkvi v XIX veke: Pravoslavnyi VOSTOK* (Moscow: Sviato-Troit-skaia Sergieva Lavra Press, 1998 [reprint of the 1901 edition]).

L.S. STAVRIANOS, ‘L’Institution de l’Exarcate Bulgare. Son Influence sur les Relations Inter-Balkaniques’, *Les Balkans*, Vol.11 (1939), pp.56–69.

Anadolu Mecmuası
2/5, Aralık 2023, s.51- 82.

Z. MARKOVA, 'Russia and the Bulgarian-Greek Church Question in the Seventies of the Nineteenth Century', *Etudes Historiques*, Vol.11 (1983), pp.159–97.

V. KHĪTROVO, *Pravoslaviie v Sviatoi Zemle* (St Petersburg: Oleg Abyshko, 2011 [1881]).

S.A. NĪKĪTĪN, 'Natsionalnoie dvizhenie na Balkanakh v 60e gody XIX veka v osveshenii sovremennoirussoi periodicheskoi pečati', in *Ocherki po istorii iuzhnykh slavian i russko-balkanskikh svyazei v50-70e gody XIX veka* (Moscow: Nauka, 1970), pp.183–203.

K.A. PANCHENKO, 'Krizis pravoslaviiana arabskom Vostoke v vospriiatii rossiiskoi obshchestvennosti (konets XIX veka)', *Vestnik MGU*, Seriiia 13 *Vostokovedeniie*, Vol.4 (1994), pp.17–28.

G. MURKOS, 'Mneniie pravoslavnykh arabov o greko-bolgarskoi raspre', *Pravoslavnoie Obozreniie* (Sept./Oct. 1880).

E.M. KOPOT, 'K voprosu ob interpretatsii greko-arabskogo protivostoianiiia i vliianiia Rossii v Antiokhiiskom Patriakhate vo vtoroi polovine XIX veka (po materialam AVPRI)', *Vestnik MGU*, Seriiia 13 *Vostokovedeniie*, Vol.3 (2011).

G. HERĪNG, 'Der Konflikt des Okumenischen Patriarchats und des Bulgarischen Exarchats mit der Pforte 1890', *Sudost-Forschungen*, Vol.47 (1988), pp.187–208.